

NIKOLA JAKŠIĆ

TOPOGRAFIJA PRAVCA VIA MAGNA
CESTA VOCATA TENDENS PER LUCAM*

UDK 911.37 : 949.713 (Dalmatia) »8/14«
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Nikola Jakšić
Y — 57000 Zadar
Filozofski fakultet

Pravci srednjovjekovnih komunikacija u našoj su medievalistici prilično neistraženi. S jedne strane nema dovoljno izvornih podataka na temelju kojih bismo mogli precizno odrediti pravce prometnica srednjovjekovnih žitelja Hrvatske, a valja s druge strane, priznati da se ni terenskim, odnosno hodometrijskim istraživanjima nije posvećivala dovoljna pažnja, pa stoga za sada određujemo komunikacijske pravce na temelju postojećih prometnica, kao i na temelju pretpostavke da je srednjovjekovni žitelj baštiniio prometne pravce antičke civilizacije. Obje su pretpostavke u osnovi točne, bolje rečeno prihvatljive jer nema sumnje da su se mnoge srednjovjekovne komunikacije koristile svojim antičkim prethodnicama, a isto tako i danas se često koristimo istim smjerovima kojima se odvijao tranzit u našem srednjovjekovlju. Pa ipak su takvi tokovi kroz povijest često doživljavali određene preinake, a mi ih danas nismo u stanju uočiti.

Te se općenite konstatacije mogu primijeniti i na veliku cestu koja je vodila u Luku, srednjovjekovnu županiju, odnosno predio u današnjim Ravnim kotarima. Ta se cesta spominje u dokumentu od 30. XII. 1324. god. pod nazivom *via Magna cesta vocata tendens per Lucam*.¹ M. Barada je, spominjući neka srednjovjekovna sela uz tu cestu, njezin

* Problemima srednjovjekovne topografije i toponomastike Ravnih kotara posvećivao je S. Gunjača izrazito mnogo pažnje, nastojeći uvijek pritom probuditi interes za ovu tematiku kod mlađih arheologa. Vještinom iskusnog istraživača on je znao na terenu pronalaziti i prepoznati relikte srednjovjekovne topografske slike koja se u tim krajevima drastično izmijenila na kraju 17. stoljeća. Naš se rad dobrim dijelom temelji upravo na njegovim istraživanjima objavljenim u dva navrata (Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada, *Starohrvatska prosvjeta*, 8—9, Zagreb 1933, 7—66, i Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, Zagreb 1978, 343—422), nudeći usput pojedine nadopune i manje ispravke. Izražavam zahvalnost uredništvu »Starohrvatske prosvjete« koje mi je na ovaj način omogućilo da svom učitelju posvetim ovaj rad, to više što mi to nije bilo dopušteno učiniti u Gunjačinom zborniku, Zagreb 1980, koji je tiskan u povodu 70-te obljetnice života S. Gunjače.

¹ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus* (u daljem tekstu *SCD*), IX, 219.

pravac ovako odredio: »Ta prastara cesta, danas sporedna, označena je na svim specijalkama i išla je od današnje ceste Zadar—Posedarje preko Islama Latinskog i Grčkog na Kašić, Smiljčić, Gornje Biljane, Korlat, Atlagića kulu i Benkovac«.² Određujući smjer te komunikacije Barada je u navedenom citatu nabrojio i današnja naselja koja su uz nju smještena, čija je lokacija većim dijelom bila uvjetovana pružanjem pravca ove prometnice. Udara u oči, međutim, činjenica da su nazivi većine ovih naselja veoma kasnog postanja (Islam Grčki i Latinski, Smiljčić, Korlat, Atlagić Kula), a da su jedino Kašić i Biljane imena poznata nam iz srednjovjekovne toponomastike na širem zadarskom području. Već bi ta činjenica mogla izazvati skepsu u odnosu na predloženi smjer ceste *via Magna tendes per Lucam*, jer bi na njoj trebalo očekivati veći broj srednjovjekovnih toponima što bi svakako bio argument kod određivanja pravca srednjovjekovne prometnice. No postoje ipak veoma čvrste indikacije da su uz tu cestu bila postavljena mnoga srednjovjekovna naselja čiji su se toponimi izgubili, odnosno bili potisnuti od novih stanovnika koji su poslije velikih mletačko-turskih ratova kroz 17. stoljeće naselili ove krajeve.

Na pravcu ove prometnice smješteno je mnoštvo srednjovjekovnih crkvice. One su dijelom dobro sačuvane, dijelom kroz stoljeća pregrađene ili pak u novije vrijeme otkrivene. Njima valja pribrojiti i one ruševine, zasad samo uočene, ali još uvijek neistražene. Te su crkvice, a često i groblja postavljena uz njih, pouzdano svjedočanstvo da se tu odvijao aktivan ruralni život stanovnika srednjovjekovnih sela koje je povezivala prometnica *cesta vocata* što je dolazila iz pravca istoka, prolazila kroz Luku u pravcu zapada, sve do Nina. Ta cesta skupljala je prometne tokove sa sjevera i istoka od Knina preko Ostrovice do Benkovca i vodila u zadarsko zaleđe sve velike migracije i vojne ekspedicije, Gote, Avare, Hrvate, Kolomana, Ludovika i Turke jednako ih prihvaćajući na polasku i otpraćajući na odlasku. I samo su srednjovjekovne crkvice, pošteđene od rušilačkog nagona i nemara, danas jedini siguran oslonac određivanju mjesta srednjovjekovnog života.

Bilo da je riječ o ranim zavjetima 9. st. ili pak o crkvicama koje podiže seoska zajednica u 14. i 15. st., ova arhitektura iskazuje neke iskusne graditeljske konstante koje će biti napuštene tek od vremena turskih osvajanja i etničkih migracija nakon mletačko-turskih ratova. U drugih 7 stoljeća, od 9. do 15. glavno obilježje ovoj arhitekturi, gotovo bez izuzetaka ostaje: skromne dimenzije bogomolja i njihovo zasvođenje, tehnika gradnje od priklesanih lomljenaca uz obilato korištenje žbuke što iziskuje obvezatno postavljanje žbuke na vanjskom i nutarnjem plaštu zida i konačno, postavljanje pokrova od kamenih ploča po više svodova. Te se konstante, ne vodeći računa o različitoj organizaciji prostora, gotovo bez izuzetka očituju i opetuju u ruralnoj srednjovjekovnoj arhitekturi u pitomom pejzažu Ravnih kotara, neovisno o stilskoj i vremenskoj određenosti pojedinog objekta. Bilo da je riječ o predromaničkoj arhitekturi koja pokazuje više raznolikih prostornih rješenja, u čemu je posve originalna ili pak o romaničkoj i gotičkoj,

² M. Barada, Lapčani, *Rad JAZU*, 300, Zagreb 1954, 492.

u kojoj se ustaljuje tip bogomolje zasvedenog pravokutnog prostora s izdankom apsida, iskustvene graditeljske konstante ostaju ovoj gradnji osnovno obilježje. Stilska se novost uvlači u ovu arhitekturu preko apsorbiranog i često transformiranog arhitektonskostilskog elementa koji upozorava na utjecaje susjednog komunalnog središta, ali nije nikad bitni pomak iskustvenom graditeljstvu. Otvor, svod ili apsida, kontrafor, lezana i sl. odaju se kao stilski prepoznatljiv element vremena ali niti jedan od njih, pa ni svi zajedno ne utječu suštinski na građevni oblik srednjovjekovne, minijature, zasvedene pravokutne bogomolje, koju na ovome mjestu vidimo u osnovnoj ulozi opredmećenog međaša kao često jedinog i najsigurnijeg vodiča u traganju za izgubljenim srednjovjekovnim selom zadarskog zaleđa, na području zadarskog i novigradskog distrikta, odnosno u srednjovjekovnoj hrvatskoj županiji Luka.

POSEDARSKI PRIVILEGIJI KAO IZVOR ZA TOPOGRAFIJU

Spomenuta cesta koja je od Benkovca preko Gornjih Biljana, Smiljčića i Islama išla prema Ninu prolazi jednim dijelom proplankom poviše Novigradskog mora. U smjeru dugom cca 8 km ta je cesta više-manje paralelna s pružanjem obale Novigradskog mora na udaljenosti od 3 do 4 km zračne linije. Na toj dionici prolazi kroz sela Smiljčić, Kašić, Islam Grčki i Latinski na nadmorskoj visini 180—140 m i na mjestima s njezina pravca puca pogled na more. Obalni pojas Novigradskog mora u dijelu ispod spomenute ceste pripadao je u srednjem vijeku knezovima posedarskim, a ti su posjedi i njihove međe zabilježene u dvama privilegijama, onom hercega Andrije II. iz god. 1219. i onom bana Stjepana iz god. 1249.³ Posjedi posedarskih knezova graničili su sa srednjovjekovnim selima na spomenutoj cesti *tendens per Lucam*, pa su topografski podaci u njihovim srednjovjekovnim međama dragocjen izvor za topografiju srednjovjekovnih sela na spomenutoj cesti, na njezinu segmentu od Smiljčića do Islama. Dva privilegija knezovima posedarskim bilježe dijelom iste, dijelom različite toponime, i to zato što onaj stariji donosi podatke za toponime koji čine među posjeda, dok onaj mlađi bilježi toponime unutar posjeda. S toga se valja njima koristiti kombinirano, jer jedan drugoga nadopunjuju.

Opis međe ide od Velebitskog kanala u luku sjeverno od Posedarja, dolazi do rječice Baštice, pa odatle opet u luku poviše jugozapadne obale Novigradskog mora. U privilegiju bana Stjepana taj je pravac opisan ovako: »... *inde vadit et pervenitur ad flumen Bashizza de quo flumine descendendo ad duas cruces in petra pro meta sculptis. inde transitur supra permedium ipsum fluminis Bashizza de quo flumine descendendo pervenitur ad magnam stratam de Nona tendente per quam satis longum eundo pervenitur ad fontem Mirach appellatum inde itur ed pervenitur ad fontem Miraz Studenaz... inde itur et venit ur de supra villam Regiane vocatam, ubi est crux in lapide pro meta excisa; ab inde itur et pervenitur ad sumum colis Volchia Glava nuncipati...*«⁴

³ SCD, III, 176; SCD, IV, 391.

⁴ SCD, IV, 391.

Od navedenih toponima iz privilegija bana Stjepana većinu je moguće danas odrediti na terenu pa time postaje moguće odrediti granične točke sela uz *via Magna* prema posedarskim posjedima. Položaj *ad duas cruces* na Baštici nije moguće odrediti, ali znamo da je neposredno nakon toga međa išla cestom od Nina prilično dugo, kako stoji u ispravi, sve do izvora Mirač. Taj izvor i danas postoji sjevernije od Islama Latinskog, kojih 500 m od današnje ceste, a katastarski pripada selu Podgradini kod Posedarja i na njega je prvi upozorio S. Gunjača.⁵ Kad znamo da je cesta, odnosno međa, išla od Mirača prema Ninu do Baštice, onda je njezin pravac lako odrediti. Ona je prema Ninu mogla ići samo prema sjeverozapadu (prema Radovinu), a to znači da je na Bašticu dolazila negdje ispod Kneževića. Odatle je, kaže vrela, granica išla na Mirač Studenac (čini se ne više cestom), koji je očito u blizini toponima Mirač. Slijedi selo Režane koje graniči s posedarskim posjedom na mjestu što je obilježeno križem uklesanim u kamenu. Režane postoje i danas, zaselak su Islama Grčkoga i graniče s novigradskim posjedom. Naravno teško je odrediti precizno mjesto na kome je bio uklesani križ. No idući toponim što ga spominje isprava moguće je točno fiksirati. To je Vučja glavica. Ta Vučja glavica trinaestog stoljeća ubilježena je na katastarskim mapama Grimani kao tromeđa katastarskih općina Islam Grčki (Režane), Kašić i Noviograd, a zove se jednako tako i danas.⁶ Dijeli Režane i Paljiv.

Dakle Mirač i Vučja glavica čvrste su točke u razgraničenju posedarskih posjeda koje je moguće danas ubicirati. Očito je dakle da neki međaši nisu mijenjani od 13. do 17. stoljeća. Stoviše i tursko-mletačko razgraničenje na ovom dijelu protezalo se davnom granicom posedarskih privilegija. God. 1572. zabilježeni su granični toponimi koji idu od Dolca kod Novigrada, preko Badnja, a onda »... *Paluch, Matafei Mioci*...«⁷ *Paluch* je očito današnji Paljiv koji prema Režanima ima graničnu točku Vučja glavica. Riječ je samo o spomenu drugoga toponima, a ne i o promjeni granične točke. Toponim *Matafei* je danas nepoznat, no za njim slijedi *Mioci*, što je očito loša grafija *Mirach*. *Matafei*, toponim iz tursko-mletačkog razgraničenja, morao bi dakle biti na mjestu uklesanog križa u Režanima iz 13. st.

Iako je relativno precizno određena granica posedarskih posjeda ne samo toponima Mirač i Vučja glavica već i pravcem protezanja tursko-mletačkog razgraničenja u 16. stoljeću, još uvijek se nismo puno približili našem cilju određivanja srednjovjekovnih naselja uz cestu koja je prolazila nedaleko te granične linije. Od graničnih sela jedino se spominju Režane. No sada nam dolazi u pomoć isprava hercega Andrije prema kojoj se isti posjedi i međe opisuju na drugi način: »... *deinde tendit ad metam Casich, deinde tendit ad metam Regiane... deinde tendit ad puteum Miracha*«. Tu je dakle novi toponim *Kašić*. Očito

⁵ S. Gunjača, *Ispravci i dopune*, 363.

⁶ Historijski arhiv Zadar (HAZ), Katastarske mape 1830. god., br. 187.

⁷ S. Traljić, *Zadar i turska pozadina od XV. do potkraj XIX. stoljeća*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 11—12, Zadar 1965, 213.

⁸ *SCD*, III, 176. Tamo su nabrojani i posjedi posedarski: *Possedaria, Swerdlaz, Janina loqua, Gudca, Miracha, Zachun, Nowo, Blachiane*. Selo Mirač je dakle unutar međa posedarskog posjeda.

se međa na ovom segmentu opisuje od jugoistoka prema sjeverozapadu, jer su i danas upravo tako toponimi razmješteni na terenu. Kašić je najistočniji zatim slijede Režane sjeverozapadno od Kašića i Mirač opet sjeverozapadno od Režana. Opis međa dalje nastavlja ovako: »... *et ultra ipsum puteum (Mirač) ad partem occidentalem in longum quantum de arcu posset homo proyecere, et de dicto loco tendit ad metam Rodzane, deinde tendit ad metam Cerince.*⁹ Odredivši dakle granicu prema zapadu opsegom koji zatvara horizont, opis se vraća na Režane i kaže da dalje posedarski posjed graniči sa *Cerincima*. Na sreću i danas je sačuvan toponim Cerinac, jugoistočno od Režana i Kašića, u predjelu Smiljčića, a na njega je prvi upozorio S. Gunjača.¹⁰ Dakle današnji smjer Islam Latinski — Smiljčić određen je u srednjem vijeku toponimima Mirač, Režane, Kašić, Cerinci. Naselja Islam Grčki, Islam Latinski i Smiljčić očito su turskog ili pak postturskoga postojanja.

SREDNJOVJEKOVNA SELA NA PODRUČJU ISLAMA I KAŠICA

Srednjovjekovna povijest Islama posve nam je nepoznata. F. Bianchi, autor povijesti zadarske nadbiskupije, kaže da se na području današnjeg Islama uzdizao hrvatski srednjovjekovni kaštel *Vespeljvac* koji je za turskih napada porušen, te da je već god. 1577. bio ponovno izgrađen, dakle obnovljen pod imenom Sed Islam. Jedinstveno selo Islam je prema Bianchiju podijeljeno 1755. u dvije župe, katoličku i pravoslavnu odakle i dva imena, Latinski i Grčki.¹¹

L. Jelić u svom poznatom radu o Ličkom sandžakatu kaže da se na području Islama u srednjem vijeku nalazio posjed ninskog biskupa u selu zvanom *Četiglavci* i obećaje da će na drugom mjestu o problemu posebno raspravljati, no takva njegova rasprava, nažalost, nije nikad ugledala svijetlo dana.¹²

Poznavajući Jelićev podatak, B. Gušić kaže da je ninski biskup imao svoju kuću negdje između današnjeg Islama Grčkog i Posedarja gdje se danas nalazi crkva sv. Jurja. On pri tome citira ispravu iz god. 1266. tiskanu u *Codexu diplomaticusu*, u kojoj se govori o posjedu ninskog biskupa kod crkve sv. Jurja u selu *Chetiglavci*, na putu prema Posedarju.¹³ Ističući crkvu sv. Jurja i cestu prema Posedarju, Gušić je dao do znanja da su upravo ti toponimi bili presudni za njegovu ubikaciju srednjovjekovnog sela *Chetiglavci* na mjesto današnjeg Islama Grčkoga.

Ta isprava o posjedima ninskog biskupa iz 1266. sačuvana je u nekoliko prijepisa 17. stoljeća i odatle pretiskana u *Codex diplomaticus*.¹⁴

⁹ SCD, III, 176.

¹⁰ S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac, 15.

¹¹ C. Bianchi, *Zara Cristiana*, II, Zara 1879, 310.

¹² L. Jelić, Lički Sandžakat i postanje mletačke krajine, *Narodni koledar*, 1898, 78—115.

¹³ B. Gušić, Starohrvatsko naseljenje Ravnih kotara, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 18, Zadar 1971, 150.

¹⁴ SCD, V, 390.

No po našem mišljenju, najvažniji je njezin prijepis u korpusu ninskih isprava, koji je skupio i prepisao ninski biskup De Grassis 1675, a kojim se Smičiklas nije koristio.¹⁵ De Grassis je spomenutoj ispravi dao naslov kojim kaže da je riječ o posjedima ninskog biskupa u selu Islamu.¹⁶ L. Jelić, koji se koristio De Grassisovim kodeksom, što je moguće provjeriti na drugom mjestu, zapazio je opasku o selu Islamu, pa se on dakle koristio upravo tim citatom De Grassisa za identifikaciju sela Četiglavci. No ova opaska De Grassisa, nastala u 17. st., preciznije 1675. god., mogla bi nas i zavesti jer nije sigurno da je toponim Četiglavci bio dotad sačuvan. De Grassisova opaska služi dakle samo kao mogući indikator koji je potrebno provjeriti, a provjeru je moguće izvršiti samo na temelju tekstovnog zadržaja.

Tereni ninskog biskupa iz navedene isprave iz 1266. godine opisani su na ovaj način: Međa kreće od crkve sv. Jurja u selu Četiglavci, dolazi do mjesta koje se naziva Kamen-Brod, tu prelazi potok, dolazi do druge crkve sv. Jurja, zatim slijedi toponim Valecheperla i tu je na međama sela Mirach. Prelazi zatim cestu za Posedarje, dolazi do bunara Radich, ide kroz selo do kuće biskupa Sansona te završava kod sv. Jurja odakle je i krenula. U izvorniku se spominju izričito dvije crkve sv. Jurja, cesta za Posedarje, granično selo Mirač i Kamen-Brod. Svi navedeni toponimi postoje i danas u Islamu. Crkva sv. Đorđa kod dvora Stojana Jankovića, zatim srušena crkva na međi Kašića i Islama, cesta za Posedarje, Kamen-most na potoku što je isto što i Kamen Brod iz isprave iz 1266. god. i konačno izvor Mirač koji je presudan za ubikaciju sela, jer je to onaj isti toponim koji smo susretali u posedarskim privilegijama 13. st.¹⁷ Izgubljeni su jedino toponimi Valecheperla i bunar Radić.

Zanimljivo je da se pokraj crkve sv. Jurja nalazila kuća ninskoga biskupa *domus episcopi Sansonis*. Prema formulaciji *domus* očito je da nije riječ o nekoj potleušici, već bi je radije vidjeli kao kakvu ladanjsku kuću ili gospodarsku kuću na posjedu. Kako se nalazila veoma blizu Sv. Jurja, možemo s dovoljno sigurnosti pretpostaviti da je to današnja pozicija dvora Stojana Jankovića (Desničini dvori). Ti su dvori upravo takva karaktera, ladanjski sklop na veleposjedu. Taj je posjed dobio Stojan Mitrović mletačkom investiturom od 10. kolovoza 1670. god. za svoje zasluge u službi Serenissime.¹⁸ Iz dokumenta je vidljivo da je dobio cca 400 gonjaja zemlje u Islamu i »Le case in Islam che erano possedute da Jusuf Aga Tunich«.¹⁹ To dokazuje da je prije S. Mitrovića već bio izgrađen nekakav arhitektonski sklop u Islamu, a taj bi onda zaista mogao imati tradiciju od vremena ninskog biskupa Sansona. Čini se da je sav posjed s istim ili pak izmijenjenim granicama od vremena biskupa Sansona postao turski spahiluk, a onda mletačkom

¹⁵ Isto.

¹⁶ Nadbiskupski arhiv Zadar, F. de Grassis, *Liber Rubeus*, 1675, fol. 2; sravnj i J. Kolanović, *Zbornik ninskih isprava od XIII. do XVII. stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 13, Zadar 1969, 485.

¹⁷ U SCD, V, 390. pretiskano je Mich, dok kod de Grassisa lijepo piše Mirach.

¹⁸ B. Desnica, *Istorija kotarskih uskoka*, I, Beograd 1950, 144.

¹⁹ Isto.

investitorem prešao na Stojana Mitrovića, kojom je prilikom iznova i opisan. Sa sjevera velika cesta, s juga Azija Greb, na istoku Dubrava i sa zapada Bašćica.²⁰ Međe toga posjeda sačuvane su u katastru od 1825. pod imanjima Dede Mitrovića.²¹ U okviru tog posjeda je i Kamen-most, a i crkvice sv. Jurja (kasnije) sv. Đorđa, kako je to bilo još u 13. st. Crkvice sv. Đorđa je tipična jednobrodna građevina s polukružnom apsidom, a danas služi kao mauzolej obitelji Desnica.

Na području sela Islama nalazilo se, dakle, u 13. stoljeću selo Chetiglavci, koje Smičiklas i Jelić transkribiraju kao Četiglavci. Neobično je što taj toponim više nikad ne susrećemo u izvornoj građi 14, 15, ili 16. st.²² Ta šutnja je samo prividna, a razlog je pogrešne transkripcije toponima navedenih autora.

U jednoj ispravi iz god. 1436. spominju se neka sela u kojima ninski biskup ubire desetinu. Sela su navedena ovim redom: Tercice, Camignane, Radobudići, Biglane, Vciteglianas, Bachchiza, Snoiacci, Caznixe, Podversie.²³ Poznavajući srednjovjekovne topografije zadarskog zaleđa bit će uočljivo da su sela nabrojena logičkim slijedom, i to od Tršaca (kod Zemunika) preko Kamenjana i Radobudića (kod Škabrnje), u pravcu sjevera sve do Biljana. Od Biljana se sela nabrajaju određenim redom prema sjeverozapadu, Uciteglianas (nepoznato), a zatim Bašćica, zapadno od Posedarja, Znojaci kod Radovina, Krneza i Podvršja kod Ljupča. Dakle nepoznati toponim Uciteglianas nalazi se između Biljana (Gornjih) i Bašćice, što znači da u obzir dolazi Smiljčić, Kašić ili Islam. Kako u predjelu Smiljčića i Kašića nema mjesta takvom toponimu (vidi dalje) ostaje da ga smjestimo u Islam. Uciteglianas je još jedna grafija, kao i Četiglavac istoga lokaliteta, kojemu još uvijek ne znamo pravo čitanje. Toponim odnosno grafija Uciteglianas jako podsjeća na jedan drugi toponim koji se često javlja u mletačkim izvorima 16. st., a to je turski kaštel koji je zabilježen kao Vcitegli, Vciteli, Vitegli i slično. G. Novak, izdavač izvorne građe, transkribira toponim kao Učitelj i kaže da je riječ o turskoj utvrdi u zadarskom zaleđu, ali ne zna kojoj.²⁴

U relaciji Zuan Battista Michielija od 1586. god. kaže se da su Mlečani u prošlom ratu s Turcima izgubili utvrde Tinj, Vrčevo, Zemunik, Poličnik i ... »la villa Vcitegli ridota in terre murate«.²⁵ Tu su dakle nabrojene sve turske utvrde u zadarskom zaleđu koje su nam i inače poznate. Ne spominje se jedino Islam, ali umjesto njega susrećemo Vcitegli, za koji se još tvrdi da je od Turaka utvrđena. O položaju toga turskoga kaštela govori se na drugome mjestu, i to već godine 1580. »Il Castel di Nouegradiscosto da Obrouazo miglia 12 dalla sua boua

²⁰ Isto.

²¹ HAZ, Katastarske mape, br. 297.

²² Sačuvan je jedino jedan krnji dokument iz 15. stoljeća iz vremena biskupa Natala o prodaji neke zemlje u Četiglavcima, ali se taj po svemu oslanja na dokument od god. 1266. Uz njega je priložena i topografska skica terena koja ponavlja već navedene toponime. Vidi G. Praga, Atti e diplomati di Nona (1284—1509), Archivio Storico per la Dalmazia, Roma 1936, 264.

²³ Š. Ljubić, Listine IX, 90.

²⁴ G. Novak, Commissiones et relationes venete, IV, Zagreb 1964, 371 bilj. 8.

²⁵ Isto, 371.

miglia tre, da Carino miglia cinque, et da Vitegli miglia quattro, tutti lochi Turcheschi...».²⁶ Dakle, utvrđenje Učitelj udaljeno je 4 milje od Novigrada, što posve odgovara razdaljini između Novigrada i Islama.

Toponim Islam javlja se prvi put god. 1608, koliko je meni poznato, i od tada se uvijek tako zove.²⁷ No za rješenje odnosa između toponima Islam i Učitelj odlučujuću ulogu ima podatak Apostola Zena, koji opisuje uspjehe Foscola u ratu s Turcima gdje za Islam kaže slijedeće: »Era posto nell'estremo del confine sopra li terreni della casa Grisogoni nobili zarattini, chiamati il Francescouечи, si chiama il terreno ouera fabricato Islam Ocitegl».²⁸ Tu se dakle na istome mjestu spominje dvojno ime iste utvrde Islam Učitelj, što konačno i razrješava sve moguće sumnje. Taj podatak iz 1647. god. posljednji je spomen toponima Učitelj u povijesnim vrelima.

Iz navedenih citata vidljivo je nadalje, naročito iz onog od 1586. god., da su selo Vcitegli na razinu kaštela uspostavili tek Turci, pa ne znam odakle Bianchiju podatak da se na tom mjestu dizalo srednjovjekovno utvrđenje Vespeljvac.²⁹

Srednjovjekovno selo Vciteglianas izrasta u 16. st. u utvrdu Vcitegli. Očito je da je uz toponim Učitelj, do momenta kad je podignuta tvrđa, stajala i oznaka sela, vas. Srednjovjekovno se selo zvalo Učitelja vas. Prerastanjem u kaštel, Učitelja vas prestaje biti selo (vas), pa dosljedno tome gubi i oznaku vas. Grafija ovog toponima u dokumentu iz 1266. Četiglavci je očito Četilja vas. Slavenski toponim Učitelj s dodatkom u oznaci sela — vas očito je zadavao velike muke pisarima u latinskoj i talijanskoj transkripciji pa odatle i tolike varijante Četiglavci, Vcitegianas pa možda čak i Vespeljvac (!), a kao kaštel Vcitegli, Voiteli, Vitegli, Ocitegl i sl. Toponim je bio sačuvan još 1647, kada se posljednji put spominje, već u kombinaciji s Islamom da bi se kasnije spominjao isključivo kao Sed Islam ili Islam. Mletački izvjestitelj Apostol Zeno tumači i taj naziv »Islam e parola turca. Li turchi lo chiamavano Sed Islam, che in loro iddioma uoul dire antimuro o uero propugnacolo ottomano».³⁰ Jednako kaže i Bianchi.³¹ Turski je kaštel bio porušen vjerojatno već za Foscolovih osvajanja 1647. god. Konačnim protjerivanjem Turaka iz tih krajeva u drugoj polovini 17. stoljeća on gubi svaku stratešku važnost. Od tog vremena u Islamu je velik posjed Jankovića-Mitrovića, koji su dobili i crkvicu sv. Jurja. U popisu sela ninske biskupije *Descriptio Villarum et Animarum tam Catholicorum quam Scismaticorum Diaecesis Nonensis* nastalom prije kraja 17. st. naveden je broj stanovnika Islama; katolika 129 i šizmatika 84.³² Islam je još uvijek jedinstveno selo.

²⁶ Isto, 257.

²⁷ Petar Turčin iz Islama spominje se u zadarskim maticama te godine. Srvani R. Jelić, Ninjani u zadarskim crkvenim maticama XVI. i XVII. stoljeća, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, Zadar 1969, 613.

²⁸ G. Novak, *Commissiones*, VII, Zagreb 1972, 245.

²⁹ F. Bianchi, o. c., 310.

³⁰ Vidi bilj. 28.

³¹ F. Bianchi, o. c., 310.

³² Ovaj se dokument sastoji od popisa sela ninske biskupije uz koji je priložena i geografska karta. Objavljen je kod M. Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb 1982, sl. 5 i 6.

Očito je zbog takva odnosa i broja stanovnika došlo do cijepanja: na katoličku župu i pravoslavnu parohiju u god. 1755, kako nas obavještava Bianchi.³³ Od tada i dva sela Islam Latinski i Islam Grčki. Tursko utvrđenje, danas posve porušeno, nalazi se u Islamu Latinskome i jedva mu se poznaju tragovi. Crkvice sv. Đorđa, druga srušena crkvice, i dvori Jankovića (*ex domus episcopus Sansonis*) nalaze se na području Islama Grčkoga. Iz srušene crkvice potječu ulomci predromaničke skulpture koji se čuvaju u dvorima Jankovića. Ta je crkvice nastala već u 9. ili 10. stoljeću, što povećava starost Islama, srednjovjekovnog Učitelja vasi.

Dalje prema istoku, slijedeći veliku cestu leži selo Režane danas u sastavu Islama Grčkoga. Prvi put se to selo spominje u 13. st. u privilegiju hercega Andrije II. na granici posedarskih posjeda.³⁴ Od tada se kroz sav srednji vijek spominje često, ali o njemu nema nekih interesantnih podataka. To je selo na zapadu graničilo s Učitelja vasi, na jugu s Kašićem, na jugoistoku i istoku s Cerincima i na sjeveru s posedarskim posjedom. U Grimanijevim katastarskim mapama, na samoj međi Kašića, Režana i Novigrada označena je Glavica »dove Anti (camente) era una Chiesa«.³⁵ Ostaci toga objekta danas su jedva vidljivi nedaleko izvora Slakovac. Nije mi poznato da se u povijesnim vrelima ova crkva spominje. Selo Režane ležalo je sa sjeverne strane velike srednjovjekovne ceste.

Nešto južnije od Režana, južno od srednjovjekovne i današnje ceste leži selo Kašić. Selo se spominje prvi put u privilegiju hercega Andrije, ali se rod Kašića spominje mnogo prije, prvi put u »Qualiteru«. Tamo se, među ostalima, spominje i *Gurra de genere Chacicorum*.³⁶ S. Gunjača je na široko raspravljao o srednjovjekovnom Kašiću i rodu Kašića određivši im sve međe. U zaključku kaže: »Utvrdivši položaj Kokićama jugozapadno od Kašića, zaokružili smo Kašić s ostalim prepoznatim srednjovjekovnim toponimima kao što su: Režane, Cerinac, Buković, Kokićane, Suhovare, Poličnik, dok je sjeverna strana ostala otvorena budući da je tu danas Islam Grčki i do njega Islam Latinski, pa naslućujemo da bi se jedan od njih mogao odnositi na Starošane«. Gunjača je većinu susjednih sela dobro odredio, osim što je pogriješio pri identifikaciji Islama, jer kako vidimo, nije znao za Učitelja vas. Starošane koje bi htio vidjeti kod Islama nalazile su se mnogo južnije, negdje u Trljugama današnjih Donjih Biljana što je moguće relativno precizno utvrditi, ali o tome drugom prilikom. Njega je zavela isprava iz 1285. god., u kojoj se za Starošane kaže: *ab oriente Roscane et villa Bristena filiorum de Cassichi ex parte occidentalis Semelnic ex parte aquilonis, Poletchis ex parte australi Subichi et Radobuha*. Toponimi u ovoj ispravi služe samo kao geografski orijentiri unutar kojega prostora treba smjestiti Starošane, ali to nisu nipošto prva granična sela, jer primjerice od Trljuga do Režana ima oko 9 km zračne linije, a od Poličnika do Jošana (gdje je bio posjed Šubića, o kome je riječ u is-

³³ F. Bianchi, *o. c.*, 310.

³⁴ SCD, III, 176.

³⁵ HAZ, Mape Grimani, br. 187.

³⁶ S. Gunjača, *Ispravci*, 362.

pravi) oko 15 km. U tom velikom prostoru bilo je niz srednjovjekovnih sela koja su bila kudikamo bliža Starošanima od onih navedenih u ispravi iz 1285. god.

U selu Kašiću, na lokalitetu Mastirinâ otkopana je predromanička crkvice karakterističnog centralnog tipa sa šest apsida. Oko crkve je istražena srednjovjekovna nekropola sa 136 grobova, a nedaleko na lokalitet Razbojine istražena je još jedna, prijašnja srednjovjekovna nekropola.³⁷ Iako rezultati istraživanja arhitekture na Mastirinama još nisu objavljeni, crkvicu treba datirati u 9. st. na temelju skromnih ostataka crkvenog namještaja. Ta crkvice i spomenute nekropole jedini su materijalni preostaci srednjovjekovnog sela Kašića. U *Descriptio Villarum*... ninske biskupije na kraju 17. st. u Kašiću je živjelo 112 stanovnika, sve šizmatici.³⁸

SREDNJOVJEKOVNA SELA NA PODRUČJU SMILJČICA

Jugoistočno od Kašića, slijedeći trasu srednjovjekovne, a i današnje ceste smješteno je selo Smiljčić. S tim se imenom srećemo prvi put u 17. st., pa je očito da je ono pokrilo jedan ili više srednjovjekovnih toponima. Služeći se toponimima u posedarskim međama bana Stjepana iz 1249, vidjeli smo da se iza Režana i Kašića prema istoku i jugoistoku nalazilo selo Čerinci. Međe ovoga sela zabilježene su u 16. st. gdje se doslovno kaže »Confini della villa Cerinza: da sirocco villa Ternovo, da borea villa Rosane, de traversa jura incantus Novigradi, et de quirina villa Vegliane.³⁹ Čerinci su dakle jugoistočno od Režana, a prema sjeveroistoku graniče s novigradskim posjedom. Orijentacijski to odgovara Smiljčiću. Sjeverozapadno od seoske aglomeracije Smiljčića, na putu prema Kašiću, stoji i danas bunar s imenom Čerinac (kota 181) na koji je upozorio S. Gunjača, ubicirajući selo Čerinci.⁴⁰ U blizini tog bunara S. Gunjača je otkrio ostatke srednjovjekovne crkvice, a nedaleko od nje i srednjovjekovno groblje.⁴¹ Danas je tu crkvicu moguće preciznije identificirati. U notarskim spisima Ivana de Calcine iz Zadra sačuvan je ugovor od 8. kolovoza 1444. god., gdje se kaže da će majstor Luka Parfčić iz Zadra ugraditi crkvu sv. Kuzme i Damjana u selu Čerincima uz pomoć seljana za cijenu od 40 malih libara.⁴² Znamo da je zadarsko područje u 15. st. često pustošila kuga, pa vjerojatno

³⁷ D. Jelovina, Ranosrednjovjekovna nekropola na »Razbojinama« u selu Kašiću kod Zadra, *SHP*, ser. III, sv. 10, Zagreb 1968. — Isti, Starohrvatsko groblje na »Mastirinama« u selu Kašiću kod Zadra, *SHP*, ser. III, sv. 12, Zagreb 1982, 35.

³⁸ M. Bogović, o. c., sl. 5 i 6.

³⁹ S. Gunjača, Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Jadre, *Starine*, 42, Zagreb 1949, 343.

⁴⁰ S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac, 15.

⁴¹ S. Gunjača, Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, *SHP*, ser. III, sv. 7, Zagreb 1960, 271—272; D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Gredama« u selu Kašiću kod Zadra, *SHP*, ser. III, sv. 10, Zagreb 1968, 69. Napominjem da ovaj položaj ne pripada Kašiću nego Smiljčiću.

⁴² C. Fisković, Zadarski sredovječni majstori, Split 1959, 43.

odatle i posveta ove crkvice svetim vračima. Crkvice je mala, jedno-brodna građevina s polukružnom apsidom.⁴³ Veoma sličnu crkvu gradio je isti majstor i u selu Krnezi kod Nina.⁴⁴ To je crkvice sv. Ivana u današnjim Ljubačkim stanovima srušena i neistražena, ali prepoznatljiva po tlorisnom obliku.

Čerincima su u 16. st. na južnoj i zapadnoj strani bila sela Trnovo i Veljane. O ubikaciji Trnova Gunjača kaže: »Iz orijentacionih oznaka vidi se da se Trnovo nalazilo zapadno od Pritičevaca, a sjeverno, odnosno nešto sjeverozapadno, od Bukovića. To je ipak dovoljno da se Trnovu u grubo odredi položaj u današnjem Smiljčiću, to više što se Smiljčić ne javlja u starijim dokumentima pa je to ime zaista novijeg porijekla, te je zamijenilo neko starije koje, kako iz svega izlazi, može biti samo Trnovo. Konačno u Smiljčiću postoji bunar, koji se zove Trnovo pa se on, kao i Buković ozivlje kao preostatak starog naziva sela.«⁴⁵ Gunjačina ubikacija je prilično uvjerljiva jer je Smiljčić zaista jugoistočno od Čerinaca. No podaci u *Descriptio Villarum* . . . ninske biskupije navode nas da ponešto korigiramo njegove zaključke. Naime na kraju 17. st. u tom se popisu spominju ova sela: Čerenci, šizmatika 76, Trnovo, šizmatika 137, Smilcic kula, šizmatika 87.⁴⁶ Očito je dakle da Trnovo i Smiljčić kula nisu isto selo.

Vidjeli smo da je položaj bunara Čerinac precizno odredio položaj srednjovjekovnog sela sjeverozapadno od Smiljčića. Jednako tako i položaj bunara Trnovo određuje srednjovjekovno selo, a to je zapadno od današnjeg Smiljčića odnosno u zapadnom dijelu katastarske općine Smiljčić. No očito je da je sam toponim Smiljčić pokrio neko treće srednjovjekovno selo. To selo su Pritičevci, kako je dao već naslutiti Gunjača, koji kaže za Pritičevce da su bili istočno od Trnova. Nadalje Gunjača kaže: »Pritičevce treba postaviti između Trnova i Gornjih Biljana.«⁴⁷ Evo međa Pritičevaca kako su zabilježene u 16. st.: Da siroco: vila Bigliane (to su Biljane Gornje), da borra: giuridiction di Dolaz terr. di Novegradi, da ponente: villa Ternovo, da garbin in parte villa Bucouici et in parte villa Ternoua.⁴⁸

Na katastarskim mapama Grimani za selo Smiljčić nacrtana je seoska aglomeracija s desetak kućica. Oko 2 km zapadno stoji »vestigi di case di Ternovizza«.⁴⁹

Današnji je Smiljčić pokrio dakle tri srednjovjekovna sela: Pritičevce, na mjestu današnje seoske aglomeracije, Čerince sjeveroistočno od

⁴³ Gunjača je (o. c.) prema tlocrtu zaključio da je crkvice romanička, ali nas dokument uvjerava da je građena sredinom 15. stoljeća.

⁴⁴ C. Fisković, o. c., transkribira toponim Chernici i u Crnica. No, tu je riječ zapravo o Krnezi koja se upravo tako i piše u mnogim izvorima. Napominjem da u zadarskoj okolici u srednjem vijeku nema traga selu imenom Crnica, a k tome je u Krnezi (Ljubački stanoví) crkva i danas posvećena Ivana Krstiteľju, odnosno Glavosjeku.

Tragovi tog objekta sačuvani su u blizini današnje crkve Ivana Glavosjeka u Ljubačkim stanovima što je zapravo srednjovjekovna Krneza.

⁴⁵ S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac, 15.

⁴⁶ M. Bogović, o. c., sl. 5 i 6.

⁴⁷ S. Gunjača, o. c., 15.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ HAZ, Mape Grimani, br. 414.

sela i Trnovo zapadno, odnosno jugozapadno od sela. Trnovo se spominje 1349. kao posjed kraljevskog viteza Jurjevića, a 1350. god. spominje se i crkva sv. Mihovila u Trnovu.⁵⁰ Ta srušena crkva nalazi se i danas pored bunara Crkvenjaka na putu iz Smiljčića u Biljane Donje.⁵¹ Za tu je crkvu slikar Ivan Tomazinov iz Padove slikao 1386. veliki poliptih, a cijena je iznosila 42 dukata.⁵² Oko ruševine je groblje s velikim nadgrobniim pločama. Titular se na lokalitetu već izgubio, ali su današnje crkve u Smiljčiću posvećene sv. Mihovilu, pa je to posve sigurno tradicija sela Trnova, jer povijesna vrela ne spominju crkvu u Pritičevcima.

Gunjača je objavio podatke o reambulaciji međa Marije Pritičević 1560. god. Zadarski su suci došli prvo u Čerinca i tu vidjeli zemlje pokojnog B. Pritičevića. Iz Čerinaca su krenuli u Pritičevce gdje su pored zemalja vidjeli i 7 kmetovskih nastambi. Te su nastambe dakle prvi spomen seoske aglomeracije današnjeg Smiljčića. Iza toga su krenuli u Biljane (Gornje). Tu reambulaciju spominjem zato što slijed njihova kretanja nas uvjerava da su spomenuti zadarski suci kretali upravo onom cestom o kojoj je riječ u našem radu. Ta je cesta prolazila posve sigurno kroz Biljane (vidi naprijed), jer to svjedoči dokument iz 1388. god.⁵³ Ona i danas iz Biljana dolazi točno u Smiljčić i nastavlja se prema Kašiću prolazeći kraj bunara Čerinac. Selo Trnovo i njegova crkva sv. Mihovila bili su dakle jugozapadno od ceste za oko 2 km.

SREDNJOVJEKOVNA SELA NA PODRUČJU BILJANA GORNJIH I KORLATA

Krećući se uvijek istom cestom prema jugoistoku, kako su to 1560. učinili i zadarski suci, stižemo u selo Biljane. Biljanima su opisane međe 1566. na zahtjev Marije Pritičević i one su ustanovljene na ovaj način: da siroco: villa Grabuchane giuridition de Nadin, da borea: villa Dolaz nel territorio di Novigradi, da ponente: Priticeuici, da garbin: villa Bucouici. Grabovčane su selo koje je bilo sjeverno od Nadi-na prema Biljanima, Dolac je položaj u današnjoj Pridrazi kod Novigrada,⁵⁴ a graniči Biljanima sa sjeveroistoka, Pritičevci (Smiljčići) graniče sa zapada odnosno sjeverozapada i Buković jugozapadno. Buković se nalazio na mjestu današnjih Biljana Donjih što je već utvrdio Gunjača, a kao orijentir služi bunar istoga imena sačuvan u prostoru između Biljana Donjih, Smiljčića i Biljana Gornjih.⁵⁵

No današnji Biljane Gornje nisu pokrile samo srednjovjekovne Biljane već i srednjovjekovno selo Draginiće. Krećući se dalje ce-

⁵⁰ J. Stipišić, *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1339—1350*, Zadar 1977, 54 i 85.

⁵¹ Tu je ruševinu zabilježio i S. Gunjača, *Trogodišnji rad*, ali ne nudi nikakvu identifikaciju. Ta se crkva vidjela dobro još krajem prošlog stoljeća jer je F. Bulić, *Iscrizioni inedite*, *Bull. di Arch. e Storia Dalm.*, XIII, Split 1890, 65. našao natpis »nella chiesa dirocata de S. Michele, non lontano da Smiljčić«.

⁵² N. Klaić — I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976, 526.

⁵³ *SCD*, XVII, 149.

⁵⁴ S. Gunjača, *o. c.*, 15.

⁵⁵ Isto.

stom prema Korlatu dolazimo do crkve sv. Jurja u Biljanima Gornjim. No ta je crkva u srednjem vijeku pripadala selu Draginićima. God. 1324. neke zemlje se nalaze »in Draginich districtus Jadere, sub ecclesia sancti Georgii«. ⁵⁶ Od te srednjovjekovne crkvice danas je sačuvana samo lađa, a apsida je srušena i crkva je produžena prema istoku vjerojatno u 18. st.

Iz sela Draginića potječe rod Draginića, zadarskih Nozdronja. Na ovom se prostoru spominju prvi put već 1265. kad ban Stjepan dosuđuje Ivanu Nozdronji iz Zadra pravo na posjede u Grabovčanima protiv Vlkomera *de genere Draginig.* ⁵⁷ God. 1278. isti Ivan nabavlja zemlje od Križana u selu Draginićima. ⁵⁸ Zadarski su Draginići (Nozdronje) nastojali kroz 14. st. proširiti svoje posjede u Draginićima preotimljući zemlje svojih suplemenjaka. Naročito je te posjede proširio Franjo sin Stjepanov Nozdronja, i to 1318, zatim zemlju kod sv. Jurja 1324. Iste godine Franjo dobiva u zalog od Grubiše Prasquicha i Radoslava Čudonje zemlje »između Praskvića i Domakovaca, sela koja su se nalazila u susjedstvu«. Njegove buduće kupnje u Draginićima bilježimo i 1343. ⁵⁹ Konačno Franjo dobiva privilegij od Ludovika Anžuvinca 1350. god., prema kojem on sa svojim sinovima ima pravo naslijediti sve zemlje Draginića koji su umrli bez muškog potomka. Franjini sinovi, Filip i Stjepan, glavni su posrednici između Zadra i Ludovika u borbi protiv Venecije i oni su prvaci u anžuvinskom Zadru. ⁶⁰ Stoga oni nastavljaju proširivati svoje posjede u Draginićima i susjednim selima. God. 1358. ban Ivan daje da se braća uvedu u posjed imanja Biljana *in Luce esistenti*, koje im bijaše preoteo Grgur Kurjaković. ⁶¹ God. 1388. Jordan Nozdronja, sin Filipa, a unuk Franjin, kupuje zemlje u Biljanima, kojom se prilikom omeđuju granice posjeda. U opisu međe se kaže: *de quirina via publica Magna cesta vocata et de borea possidet ser Franciskus domini Stephani militis de Jadra.* ⁶² Taj posjed u Biljanima ležao je dakle sa sjeverne strane uz cestu kraj posjeda Franje Nozdronje. Drugi posjed koji je Jordan Nozdronja nabavio u Biljanima bio je pak ispod ceste: »... *de traversa via publica Magna cesta vocata, de austro possidet Stupichi mediante via, de quirina terre ville Bucouich*...«. Jordan je dakle u Biljanima imao posjede s jedne i druge strane ceste, pa je očito *via Magna* prolazila kroz Biljane dok su Grabovčane i Buković ostajali jugozapadno od ceste. Nozdronje su kroz 15. st. zadržali svoje posjede u Biljanima i Draginićima po dokumentu u kojemu se spore s Vlasima stočarima o počinjenim štetama na svojim posjedima. ⁶³ God. 1425. znamo da su posjedovali Biljane i Stupić. ⁶⁴ Stupići se kao pleme javljaju još daleke 1184. god., ali toponim susre-

⁵⁶ SCD, IX, 182. Prvi je ovu identifikaciju uspostavio M. Barada, *o. c.*, 439, a prihvaća je i B. Gušić, *o. c.*, 183.

⁵⁷ SCD, V, 296.

⁵⁸ SCD, VI, 238.

⁵⁹ SCD, VIII, 497; SCD, IX, 182; SCD, XI, 56.

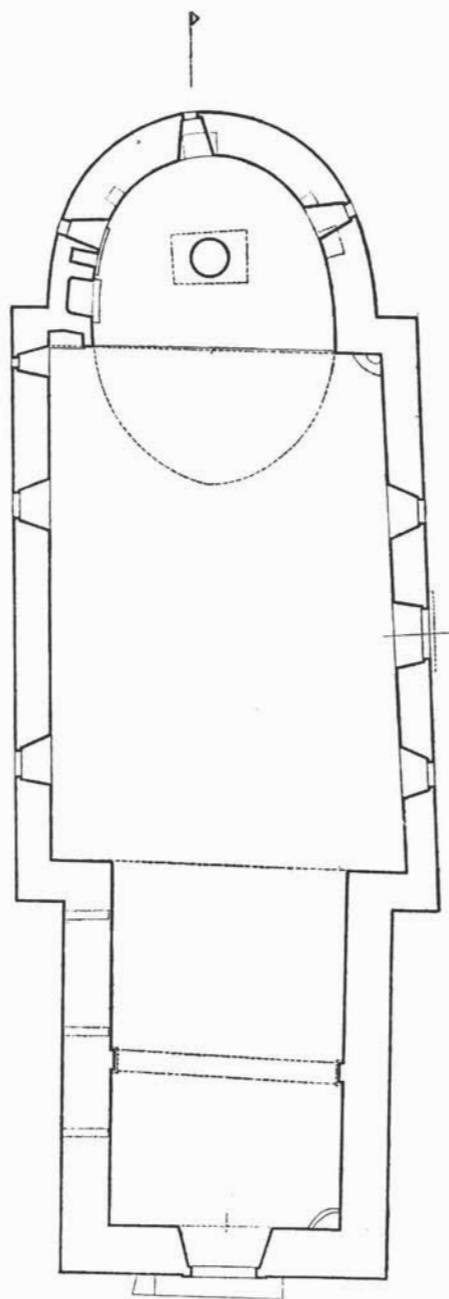
⁶⁰ SCD, XI, 628; N. Klaić — I. Petricioli, *o. c.*, 217.

⁶¹ SCD, XII, 497.

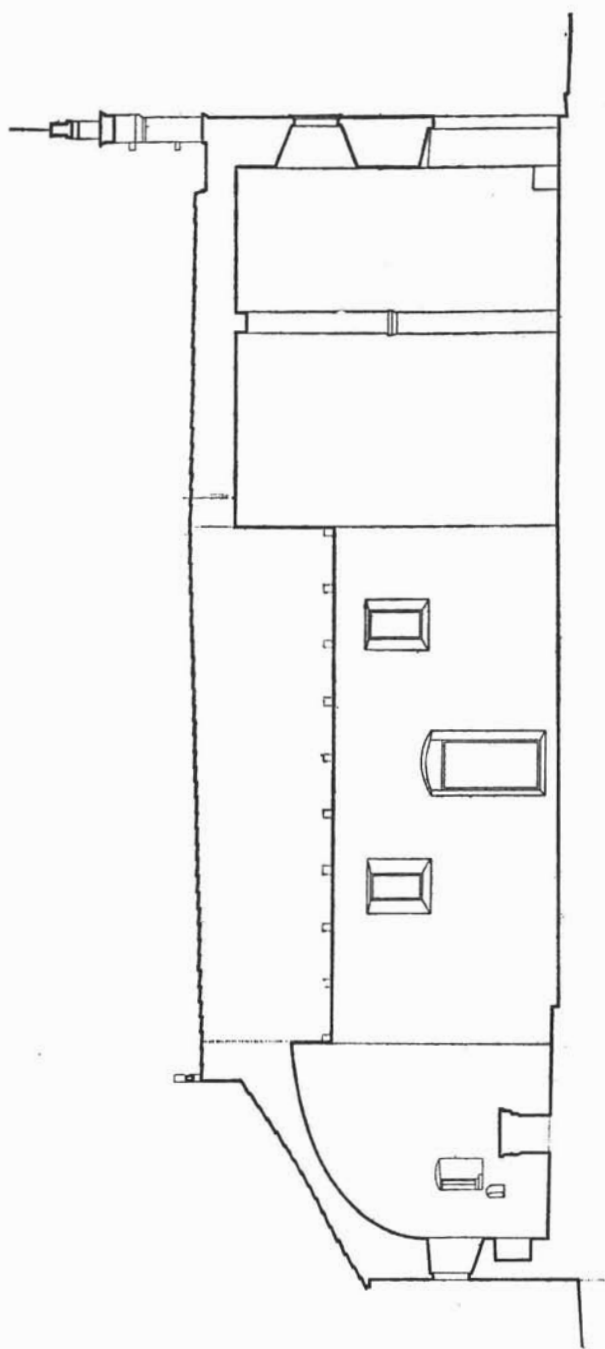
⁶² SCD, XVII, 149.

⁶³ N. Klaić — I. Petricioli, *o. c.*, 419.

⁶⁴ Š. Ljubić, Dva popisa listina, *Starine*, 19, Zagreb 1887, 141.

Biljane Gornje — Tlocrt crkvice sv. Jurja. M. 1:50. Arh. snimak: Medvedec —
— Stepinac

Biljane Gornje — Poprečni presjek crkvice sv. Jurja. M. 1:50. — Arh. snimak:
Medvedec — Stepinac

ćemo tek 1393, pa onda još 1474, a kao Stupinščina i 1494. u blizini Grabovčana.⁶⁵ Selo Draginići se posljednji put spominje 1519,⁶⁶ a Biljane koje su ih pokrili sačuvali su se kao toponim do danas i baštine crkvu sv. Jure iz Draginića kao svoju župnu crkvu.

U blizini Grabovčana i Draginića nalazilo se je i selo Praskvić. To je očito iz dokumenta u kojemu se ostrovačkom kaštelanu daje naredba da člana porodice Draginić uvede u posjed *terrarum videlicet et vineam in Luca inter villas Grabavizane et Prasuquy vocatas...*⁶⁷ Praskvići su se pak nalazili uz Domakovce, što je očito iz onoga dokumenta od 30. II. 1324, u kojemu stoji najraniji spomen *via Magna cesta vocata*.⁶⁸ Franjo Nozdronja tada dobiva u zalog od Grubiše Prasuquicha i Radoslava Čudonje *terrarum positarum in Luca districtus Jadre circa confines ipsum districtum vocatarum Maslofschina que terre nostre site sunt inter terras castrenses, scilicet inter Prasuquig et Domacofci*.⁶⁹ Formulaciju da su Praskvići i Domakovci *terre castrenses* protumačio je Barada njihovoj pripadnosti novigradskom kastrumu. To potvrđuje i podatak iz zadarskog katastika gdje se kaže da Novigradu pripadaju neka vazalska selišta u Domakovcima.⁷⁰ Položaj Domakovaca pokušao je Barada odrediti s pomoću bunara Dumavac, sjeverozapadno od današnjeg Korlata blizu Sv. Jurja u Biljanima.⁷¹ Kod Sv. Jurja su, kaže Draginići, njima prema jugoistoku Domakovci, a zatim Praskvići.⁷² Slično je položaj Praskvića odredio ranije i Klarić smještajući ih u Korlat.⁷³ Gunjača se ne osvrće na Baradinu ubikaciju Domakovaca i Praskvića, ali kaže da su se jugoistočno od Biljana nalazili Grabovičane, i to na mjestu današnjeg Korlata. Dodaje k tome da time otpada Klarićeva ubikacija Praskvića u Korlat, te da je Korlat ime novog porijekla.⁷⁴

Gunjača nije znao da se Korlat spominje već u 15. st., pa je Korlat prema tome srednjovjekovno ime. Već 1409. godine u dokumentu o granicama ninske biskupije u prošlosti stoji: *castrum Corlatovich, castrum Bencovich, castrum Clicevaz...*⁷⁵ Godine 1449. popisana su sela koja pripadaju ninskoj »državi« a nabrajaju se ovim redom: 1. Prasuquichi — S. Maria, 2. Bogischio — S. Mateo e S. Pietro, 3. Benkovich, 4. Corlatovich — S. Girolamo itd.⁷⁶ Korlat je konačno naznačen i na

⁶⁵ S. Antoljak, Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 9, Zadar 1962, 89, 96.

⁶⁶ S. Antoljak, o. c., 112.

⁶⁷ SCD, XI, 628.

⁶⁸ SCD, IX, 219.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ S. Antoljak, Zadarski katastik 15. stoljeća, *Starine*, 42, Zagreb 1949, 394.

⁷¹ M. Barada, o. c., 492. Taj je bunar na specijalnoj karti označen kao Dumavac što prihvaća i Barada, a za njim to ponavlja i B. Gušić, o. c., 183. No to je kriva grafija, jer je na terenu sačuvan naziv Domaovac, što onda isključuje svaku sumnju u Baradinu identifikaciju.

⁷² M. Barada, o. c., 492.

⁷³ M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb 1935, 19.

⁷⁴ S. Gunjača, *Srednjovjekovni Dolac*, 15.

⁷⁵ D. Farlati, *Illyricum sacrum*, IV, Venezia 1769, 225.

⁷⁶ Nadbiskupski arhiv Zadar, F. de Grassis, o. c., fol. 91—94 pod naslovom Sella i Banovine ke su pod Nischoy Darzaui.

karti M. Pagana nastaloj oko 1530. kao utvrda s legendom Corlatovici.⁷⁷ Spominje se konačno u 15. stoljeću i rod Korlatovića pri narudžbi za gradnju crkve u susjednom selu Tilčići u današnjoj Kuli Atlagića.⁷⁸

Vratimo se sada selima ninske »države«. Tu se jedno do drugoga spominju Praskvići, Bojišće za koje je selo već L. Jelić utvrdio da se nalazi u Kuli Atlagića, Benkovac i Korlat. To su sve dakle susjedna sela! Među njima je Praskvić najbliži Draginićima, jer smo već prije istakli da su se neke zemlje Draginića nalazile između Grabovčana i Praskvića. U Korlatovićima se pak spominje crkva sv. Jerolima. Kako crkva sv. Jerolima postoji i danas u Korlatu, i to kao mala jedno-brodna romanička građevina, nema više nikakve sumnje u položaj srednjovjekovnih Korlatovića. No jednako je tako važan i spomen crkve sv. Marije u Praskviću. U predjelu Korlata ali zapadno od *via Magna* stoji crkva sv. Marije Runjavice i ona definitivno određuje položaj sela.⁷⁹ Dakle i Praskvići i Korlatović bili su smješteni na području današnjeg sela Korlata.

Barada je relativno precizno odredio položaj Praskvića i Domakovaca, ali je pretpostavljao da su se nalazili sa sjeveroistočne strane ceste, a to bi značilo u današnjoj seoskoj aglomeraciji Korlata.⁸⁰ Naprotiv položaj Sv. Marije Runjavice i bunara Domakovac pokazuju da su ta sela bila s jugozapadne strane ceste. To ispravlja i Baradinu ubikaciju pašnjaka *in Berda* u Praskvićima, za koje kaže da su se nalazila na današnjem Debelom Brdu poviše Korlata.⁸¹ Međutim blizina toponima Brdica južno od Sv. Marije Runjavice uvjerava nas da su ti pašnjaci u Praskviću bili upravo tamo. Praskvić kao selo postoji još na kraju 17. stoljeća, a zabilježeno je i na geografskim mapama toga vremena.⁸² Prema *Descriptio Villarum* . . . brojilo je oko 1690. god. 89 duša, sve šizmatici.⁸³ Tu između Praskvića i Domakovaca na terenu Draginića bila je granica zadarskog distrikta zvana Maslovščina. Praskvići i Domakovci bili su izvan te granice u Hrvatskoj odnosno na terenu novigradskog distrikta, jer se spominju kao *terra castrenses* Novigrada.

⁷⁷ I. Petricioli, Zoranićeve deželje na jednoj suvremenoj karti, *Zadarska revija*, 5, Zadar 1969.

⁷⁸ I. Petricioli, Prilog zadarskim graditeljima XIV. i XV. stoljeća, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 9, Zadar 1982, 39.

⁷⁹ Današnja crkva sv. Marije Runjavice objekat je 18. stoljeća, što svjedoči glagoljski natpis na južnim vratima: »1751. na 2 aprila pop Marko i sa svim pukom« (B. Fučić, Glagoljski natpisi, *Djela JAZU*, 57, Zagreb 1982, 216). Ta je crkva podignuta nedaleko starije za koju znamo da ju je iskopavao E. Dyggve koji donosi njezin tloris na svojim tablama. Nama je važno da se srednjovjekovni titular nije izgubio i tako je sačuvao položaj sela. Potvrdu o postojanju župe u Praskviću imamo i u 16. stoljeću u Klimentovićevu ljetopisu gdje se kaže »Turci pridoše v Hrvate i ubiše dom Jurja Oplunića na Praškvićah«, *Arhiv za jugosl. povj.*, IV, 34.

⁸⁰ M. Barada, o. c., 492.

⁸¹ Isto.

⁸² V. M. Coronelli, Mari, Golfi, isole, spiagge, città, fortezze, et altri luoghi dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro e Livadia delineati e desoriti. Contado di Zara, Venezia 1689.

⁸³ M. Bogović, o. c. sl. 5 i 6.

Via Magna dolazila je iz Biljana kroz Stupiče, ostavljajući na jugozapadu Grabovčane, prolazila kroz Domakovce i kroz Draginiće, a zatim kroz Korlatoviće nedaleko romaničke crkvice sv. Jerolima, sjeвероistočno od Praskvića. Odatle nastavlja u istom pravcu, uvijek jugozapadno u današnje selo Kulu Atlagića.

SREDNJOVJEKOVNA SELA U KULI ATLAGIĆA

Neposredno ispod Korlata, dolazeći u Kulu Atlagića, *Via Magna* prolazi u blizini srednjovjekovne crkvice sv. Nikole. Ta gotička crkvice dovršena je 1446. god. kako svjedoči natpis na njoj uzidan, u kojemu se još kaže da su je gradila tri majstora iz Zadra.⁸⁴ Sačuvan je i ugovor o gradnji crkve sa zadarskim majstorima o čemu je opširno pisao I. Petricioli. Natpis nam još otkriva i ime srednjovjekovnog sela, Tilčići (Ticlichì), a interesantno je da se među seoskim zastupnicima u ugovoru spominje i Michael Corlatouich.⁸⁵ To samo dokazuje da su Korlatovići i Tilčići susjedna sela. Tako smo već prije susretali Draginiće u susjednim selima Biljanima i Grabovčanima ili pak Pritičeviče u Biljanima i Čerincima.

Dalje u pravcu jugoistoka, zapadno od ceste, stoji crkvice posvećena sv. Petru. Ta crkvice pokazuje ranoromaničke odlike gradnje u svom južnom zidu, a i ulomci skulptura što potječu s tog objekta posjeduju stilske osobine skulpture 11. stoljeća.⁸⁶ Ta je crkvice bila u 17. stoljeću devastirana i zapaljena, a nakon toga bila je obnovljena. O tome nam svjedoči unijatski episkop Nikodim Busović godine 1693, okrivljujući za zlodjelo episkopa Atanasija.⁸⁷

Za crkvicu sv. Petra u Kuli Atlagića L. Jelić tvrdi da je to ona crkvice sv. Petra u srednjovjekovnom selu Bojištu pored koje su vranski templari još 1194. imali svoj posjed i hospicij. Te nam vijesti prenosi P. Skok na temelju Jelićeve rukopisne ostavštine koji je u okolici crkve zabilježio toponime Opatija i Bojište.⁸⁸ Bojište se spominje 1449. god. u već spominjanom popisu sela ninske »države« s crkvicama sv. Mateja i sv. Petra.⁸⁹ Prema podacima iz zadarskog katastrika 15. stoljeća pripadalo je i tada to selo vranskome kastrumu.⁹⁰ Toponim Poista nalazimo i na geografskoj karti V. M. Coronellija iz 1688, i to u blizini

⁸⁴ I. Petricioli, o. c., 39.

⁸⁵ Isto. Ovi su Korlatovići mogli biti od roda Lapčana Karinjana, jer se 1433. spominje *Paulus Corlat de genere Carinorum* kao sudac u Podgrađu, Š. Ljubić, Listine, IX, 55. Korlatski begovi Korlatovići se spominju već 1645. L. Jelić, o. c., 91.

⁸⁶ I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb 1960, 62.

⁸⁷ M. Begović, o. c., 44. Busović piše da je Atanasije u Kuli Atlagića dao da se u katoličkoj crkvi pootvaraju grobovi i povade kosti i onda je u njoj zapalio vatru da bi je spalio.

⁸⁸ P. Skok, Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta, *Rad JAZU*, 224, Zagreb 1921, 105.

⁸⁹ Nadbiskupski arhiv Zadar, F. de Grassis, o. c., fol. 91. Nejasno je radi li se o dvije crkve ili samo o jednoj s dvojnim titularom.

⁹⁰ S. Antoljak, o. c., 390.

Korlata i Praskvića (*Corlat, Brasquich*).⁹¹ U *Descriptio Villarum* . . . nastalom jedva koju godinu kasnije, ne nalazimo više Bojišta, ali se prvi put susrećemo s toponimom Kula Atlagića, u kojoj je 291 stanovnik, sve šizmatici.⁹² Očito je u tom kratkom vremenskom razdoblju došlo do prevlasti novog toponima, da bi se Bojištem nazivali samo neki tereni sjeverno od crkve, kako je to i danas. Tu završava naša šetnja smjerom *Via Magna*, koja bi nas iz Kule Atlagića dovela u Benkovac, današnju varoš koja se kao *kastrum* spominje u 15. st., kao jedna od graničnih utvrda prema zadarskom distriktu.⁹³

Na pravcu od Islama Latinskog do Benkovca uz *Via Magna* bila su dakle ova srednjovjekovna sela: Učitelja vas, Režane, Kašić, Čerinci, Pritičevci, Biljane, Stupići, Draginići, Domakovci, Korlatovići, Tihlići i Bojišta, a neposredno uz cestu, uglavnom s njezine jugozapadne strane spominjali smo i Veljane, Trново, Buković, Grabovčane i Praskviće. Većinu smo sela na terenu fiksirali s pomoću kakvog sačuvanog srednjovjekovnog relikta, crkvice, bunara ili nekog drugog toponima. Samo su Grabovčane određeni susjednim (graničnim) selima. Nekima od sela moguće je odrediti sve međe pa to činim ovom prilikom:⁹⁴

ČERINCI — Režane, Kašić, Veljane, Trново, Pritičevci, Novigrad;

PRITIČEVCI — Čerinci, Trново, Buković, Grabovčane, Biljane, Novigrad;

TRNOVO — Čerinci, Veljane, Starošane (?), Buković, Grabovčane, Biljane, Pritičevci;

BILJANE — Pritičevci, Trново, Buković, Grabovčane, Domakovci, Draginići, Novigrad;

DOMAKOVCI — Biljane, Buković (?), Grabovčane, Draginići;

DRAGINIĆI — Biljane, Domakovci, Grabovčane, Praskvići, Korlatovići.

Takve međe spominjanih srednjovjekovnih sela nešto su potpunije nego što ih donose historijski podaci koji spominju granice srednjovjekovnih sela. To je zato što se u izvorima najčešće spominju samo 4 međe sa 4 strane svijeta (borea, quirina, austro, traversa). Većina je sela graničila sa 5, 6 ili 7 susjednih što je u skladu s raspodjelom terena po principu nizanja heksagonalnih oblika, dakle u obliku saća.⁹⁵

Sva spominjana sela uz *Via Magna* nalazila su se na području novigradskog distrikta izuzevši najjužnijih Korlatovića, Tilčića i Bojišta.⁹⁶

⁹¹ M. V. Coronelli, *o. c.* Contado di Zara.

⁹² M. Bogović, *o. c.*, sl. 5, 6.

⁹³ D. Farlati, *o. c.*, 225.

⁹⁴ Pod pojmom Novigrada u ovim međama podrazumijevam i Pridragu, srednjovjekovni Dolac kao i sva mjesta u njemu. Vidi: S. Gunjača, *Srednjovjekovni Dolac*, 5.

⁹⁵ O načinima formiranja teritorijalnih zajednica i racionalne razdiobe terena među njima što uvjetuje onda grupiranje po principima sastavljanja heksagonalnih oblika vidi: I. Hodder-C. Orton, *Spatial analysis in archeology*, Cambridge 1979, 53—98. i tamo citiranu literaturu, osobito P. Haggett, *Locational analysis in human geography*, London 1965.

⁹⁶ S. Antoljak, *o. c.*, 394.

Novigradski distrikt je iza 1409. godine, jednako kao i Vranski, uključen u zadarski teritorij. U godini 1527. izvršen je popis stanovnika zadarskog teritorija sačuvan u relaciji Zaharie Vallaressa od 10. rujna 1527. godine.⁹⁷ Na žalost u tom se popisu ne spominju stanovnici niti jednog od navedenih sela koje smo nabrojili uz *Via Magna*. Kako taj popis sadržava podatke o stanovništvu većine ili svih ondašnjih sela zadarskog teritorija, očito je da se uz *Via Magna* dogodilo nešto posebno. Nije riječ o slučajnosti ili pak ne cjelovitosti popisa već o turskoj opasnosti.

Turci su na zadarski teritorij počeli prodirati u drugoj polovici 15. stoljeća, a god. 1500. prodrli su do Nina. Tom su prilikom poharali Trnovo.⁹⁸ Već iz tih činjenica vidljivo je kako su se u tim prodorima služili upravo ovom cestom. Godine 1527. osvojili su Karin, Korlatović, Benković, Kličevac i Polaču, utvrde na granici zadarskog teritorija.⁹⁹ Očito je s toga da je najveća opasnost bila na *Via Magna* upravo u toj godini iz koje je sačuvan popis, pa se stanovništvo moralo povući u susjedne utvrde. Posredno o tome svjedoči dokument iz god. 1524, u kojem se kaže da utvrde Zemunik i Poličnik zbog turske opasnosti imaju više stanovnika nego »tutto il resto contado«.¹⁰⁰ U istom popisu stoji da Novigrad broji više od 1000 duša, a Nadin više od 800.¹⁰¹ Stanovništvo se dakle povuklo u te utvrde; valjda pretežno u Novigrad, čijem je distriktu pripadalo, a ta su sela za jedno vrijeme opustjela. Kako nemam podataka o broju stanovništva iz 16. stoljeća, navodio sam podatke iz *Descriptio Villarum*... s kraja 17. stoljeća. Iz tog se dokumenta razabire da su na čitavu potezu od Benkovca do Islama Latinskog (*exclude*) pripadnici grčke, pravoslavne vjeroispovjedi bez ijednog izuzetka. To samo pojašnjava našu tvrdnju da su upravo pravcem *Via Magna (de Nona) tendens per Lucam* u zadarsko zaleđe stizale ne samo sve velike vojne od Gota do Turaka već da se njome kretala i matica kolonizacije zadarskog zaleđa od Avara, Slavena i Hrvata do posljednjih velikih migracija u 17. stoljeću na tadašnji mletački teritorij. U tome vidim i posebnu važnost ovog prometnog pravca, jer su njime stizale sve etničke mijene, ne samo u zadarsko zaleđe već i u sam grad Zadar.

* * *

Napomena: U *Zadarskoj reviji*, 4/5, za 1985. godinu (u tisku) koja je posvećena Islamu Grčkom ponovno se osvrćem na problem srednjovjekovlja tog zadarskog sela u radu: *Privilegium Regium episcopo Nonensi in villa Islam*. Provedena istraživanja u tu svrhu uvjetovala su ispravke nekih tvrdnji iz našega rada i rezultirala nizom novih, značajnih topografskih identifikacija.

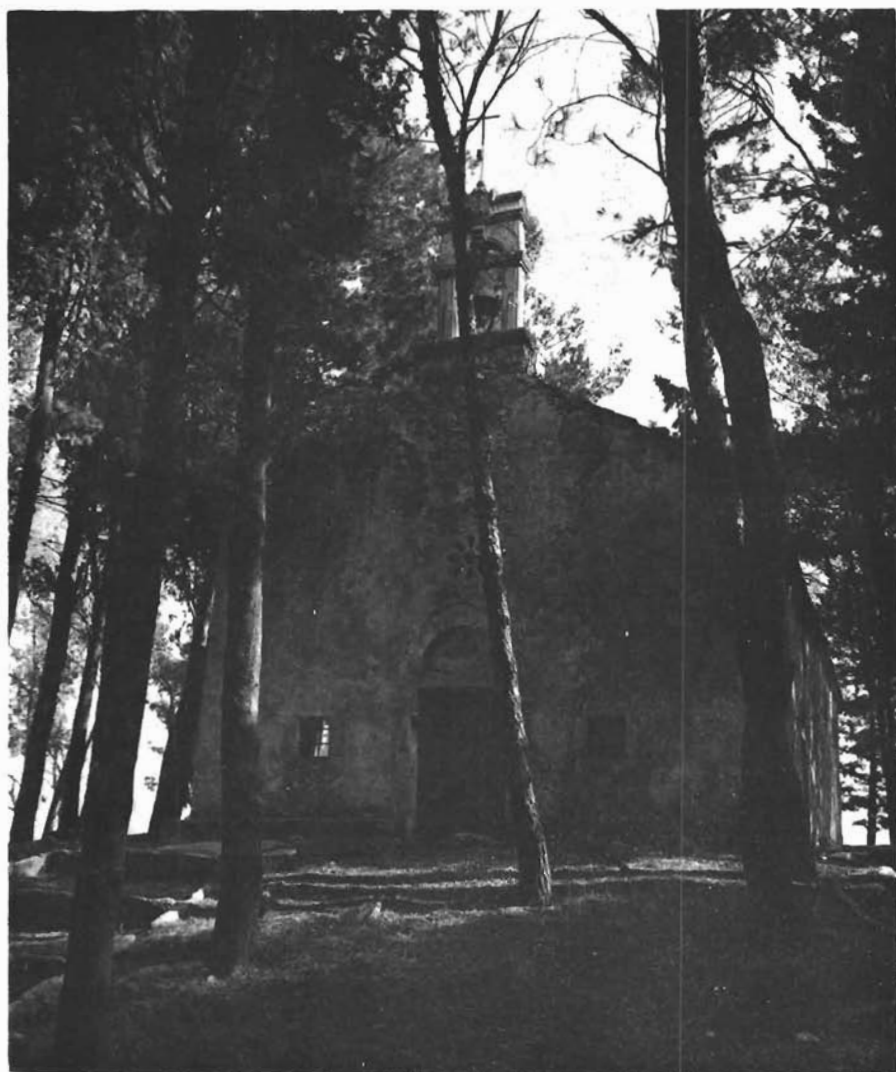
⁹⁷ Š. Ljubić, *Commissiones et relationes venete*, I, 194.

⁹⁸ *Arkiv za jugosl. povj.*, IV, 34.

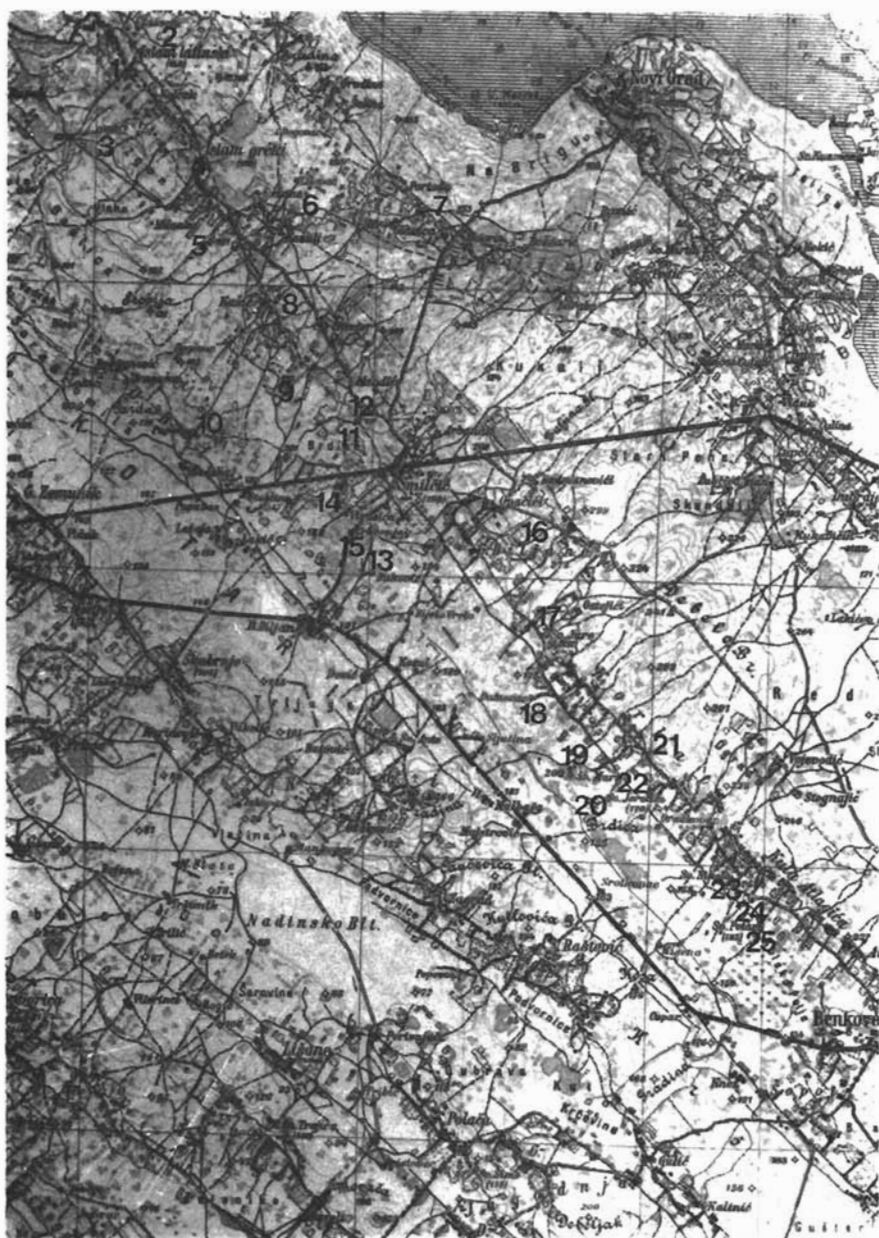
⁹⁹ D. Farlatti, *o. c.*, 225.

¹⁰⁰ Š. Ljubić, *Commissiones*, I, 170.

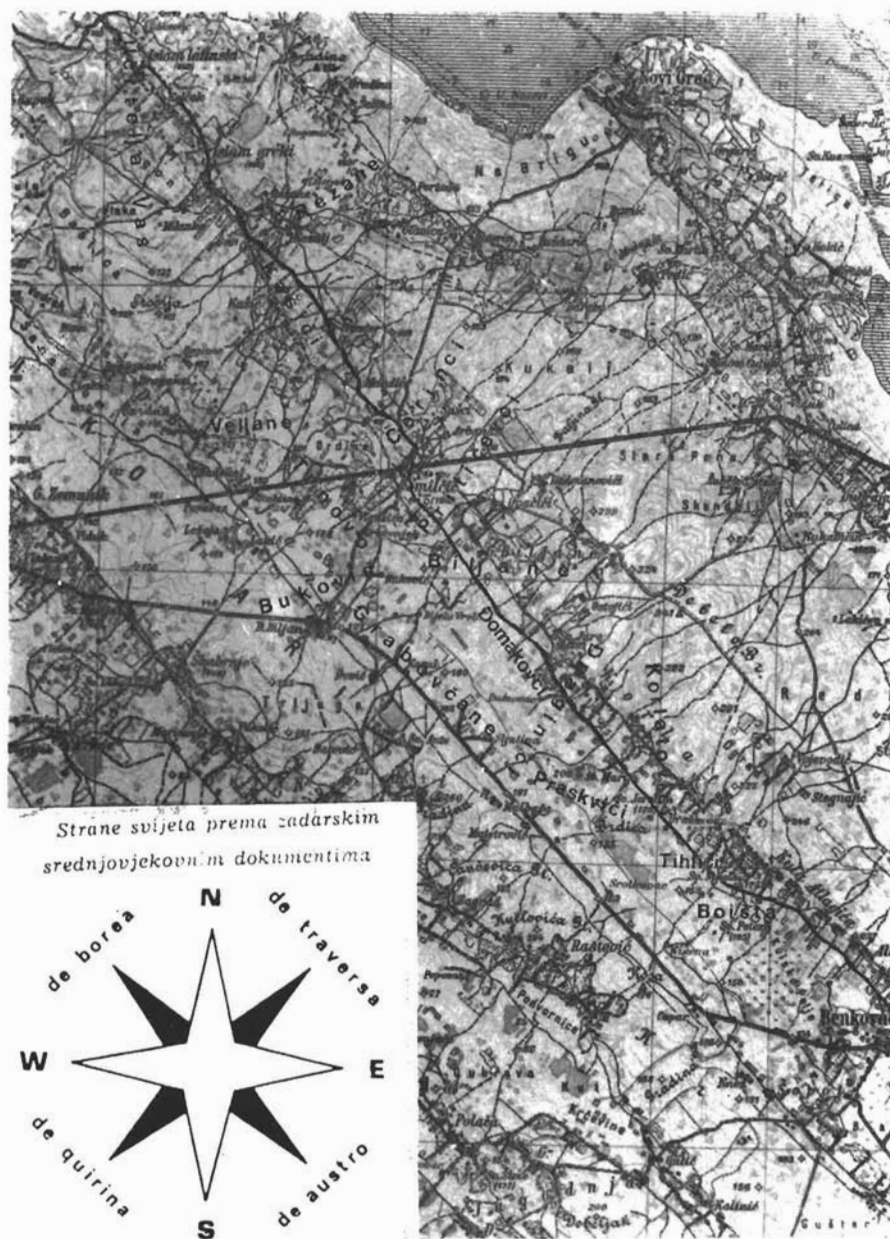
¹⁰¹ Isto.

Sl. 1. Islam Grčki — Crkvice sv. Đorđa pokraj dvora S. Jankovića

Sl. 2. Topografska karta srednjovjekovnih relikata uz »*via Magna*«. 1. ruševine Vespeljevca, 2. izvor Mirač, 3. Kamen Most, 4. crkvića sv. Đorđa (sv. Juraj) pokraj dvora S. Jankovića, 5. crkvića (sv. Juraj) 6. toponim Režane, 7. Vučja glavica, 8. toponim Kašić, 9. Mastirine, 10. toponim Veljane, 11. bunar Čerinač, 12. crkvića (Sv. Kuzma i Damjan), 13. bunar Buković, 14. bunar Trnovo, 15. crkvića (Sv. Mihovil), 16. toponim Biljane, 17. crkvića sv. Jurja (Draginići) 18. bunar Domavac, 19. crkvića sv. Marije (Praskvići) 20. toponim Brdica (Praskvići), 21. toponim Korlat 22. crkvića sv. Jerolima, 23. crkvića sv. Nikole (Tihlići), 24. toponim Bojišta, 25. crkvića sv. Petra (Bojišta)

Sl. 3. Topografska rekonstrukcija položaja srednjovjekovnih sela uz *via Magna*

Sl. 4. Temeljni ostaci utvrde Vespeljevac

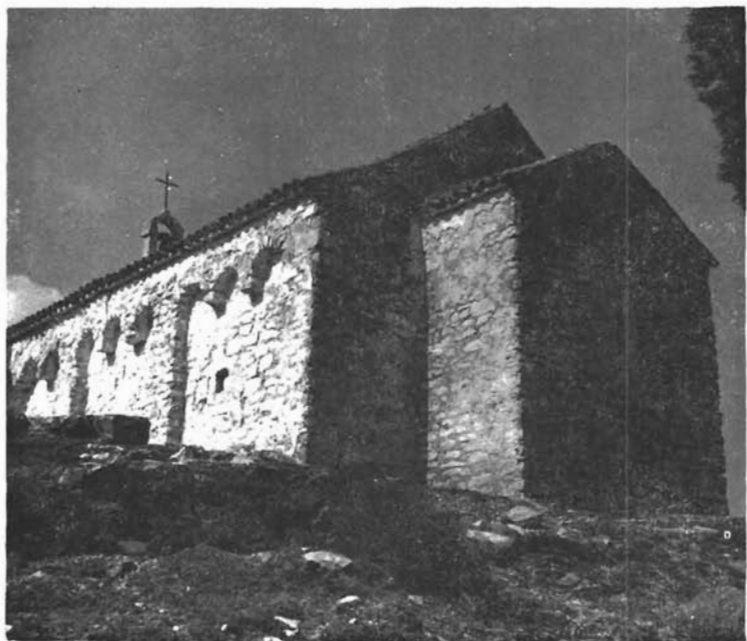

Sl. 5. Crkvice sv. Jerolima u Korlatu

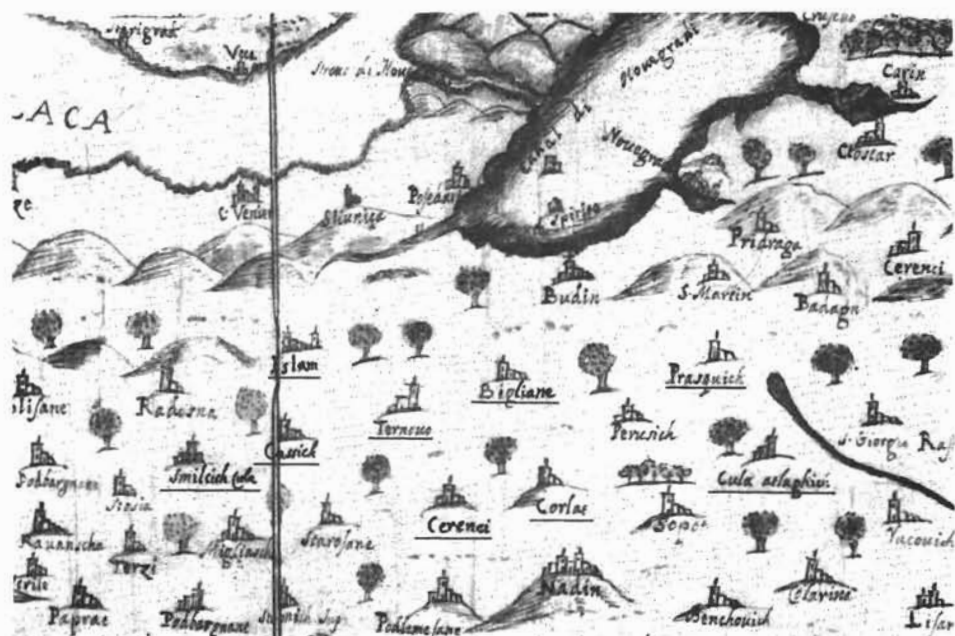

Sl. 6. Crkvice sv. Nikole u Kuli Atlagića

Sl. 7. Crkvice sv. Petra u Kuli Atlagića

Sl. 8. Srednjovjekovna sela uz *via Magna* (potcrtao N. J.) na topografskoj karti kraja 17. st. priloženoj uz popis »Descriptio Villarum et Animarum tam Catholicorum quam Scismaticorum Diaecesis Nonensis (po M. Begoviću)

Sl. 9. Detalj Grimanijeve katastarske mape sela Smiljčića. Kružićem označena legenda »vestigi delle case di Ternoviza«

Summary

TOPOGRAPHY OF MEDIAEVAL ROAD *VIA MAGNA TENDENS PER LUCAM*

In the early Middle Ages a road called *Via Magna, vulgo cesta vocata*, in documents, ran through Ravni Kotari. Its direction was approximately defined by the following words *de Nona . . . tendens per Lucam*. The road went from Nin over Krneza and Radovin to Islam, and over Kašić and Smiljčić, Biljane Gornje, Korlat and Kula Atlagića to Benkovac. From Benkovac road led towards Knin. It was the main road in the early mediaeval Croatia which connected Nin with Knin. This paper is concerned with only a part of it in the Zadar hinterland (mediaeval Luka) about 20 kilometres long, from Islam Latinski to Benkovac, trying to trace its direction more precisely and to fix mediaeval remains, especially churches and other archaeological finds. The mentioned part of the road was in Turkish hands from 1570 till 1647, and in the 17th century it was the place of the ethnical migrations which consequently drastically changed mediaeval toponomastic picture which the paper tries to reconstruct.

Islam, a Turkish fortress built in the 16th century was first called Učitelj village. Učitelja Vas was first mentioned in 1272 as Chetiglavci, and in the 15th century as Uciteglianas. That was the place on which the house of the Nin Bishop *domus episcopi Sansonis* and 2 churches of Sv. Juraj (George) were situated as early as 13 century. The Romanesque one is still preserved while the pre-Romanesque one was pulled down. The very house of the Nin bishop was one the place of the present-day Stojana Jankovića dvor (manor-house).

Kašić is mediaeval toponym after Kašić's family which was mentioned in the pact between Colomanus (Hungarian king) and Croatian noble-families as early as 1102. A pre-Romanesque church and early Croatian necropolis were found here.

Smiljčić is the 17th century toponym that covered 3 mediaeval villages. Čerinci bordering on Kašić was also situated on *Via Magna*. It was mentioned as early as the 13th century. The foundations of the excavated small church near the well Čerinac was identified as the church of Sv. Kuzma and Damjan (Cosmas and Damianus) built in 1444. Pritičevci was also on the road on the territory of the present-day village Smiljčić and to the west of the road, Trnovo, around the ruin identified as Sv. Mihovil (Michael) mentioned in documents in the middle of the 14th century.

Biljane (Gornje), a mediaeval toponym, is the village through which a big road was passing. To the south and the west of the road there were Grbovčane and Buković villages in present-day Biljani Donji village. The village Draginići was situated by the church of Sv. Jure (George), and not far away Domakovci, whose toponym was preserved in a nearby vell. In the 14th century the border of the Zadar district was at Draginići, while Croato-Venetian one was at the same place but from 1409.

Korlat or mediaeval Korlatovići (gens and village) with the Romanesque church of Sv. Jerolim (Jerome) mentioned in 1449. Korlatovići was mentioned as castrum in the 15th and 16th centuries but no traces were found. To the south-west of the road in the present-day Korlat the village Praskvić was situated with Sv. Marija (Mary) church, present-day Sv. Marija Runjavica, mentioned in 1449.

Kula Atlagića toponym covers the mediaeval villages Tihlići with a small Gothic church of Sv. Nikola (Nicholas) from 1446 and Bojišta with the early Romanesque church of Sv. Petar (Peter) which was mentioned as property of templars from Vrana as early as 1195.

Benkovac is the mediaeval fortress first mentioned under that name in the 15th century.

The names of saints after which mediaeval churches were named were great help in our search for the disappeared mediaeval villages as well as some wells which in many cases bear old names as those of Mirač, Čerinac, Bukovići, Trnovo and Domakovci.